

PRATARMĖ

Šis straipsnių rinkinys yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metų minėjimo renginių programos dalis. Lietuvos Respublikos Seimas 2021 m. paskelbė Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metais. Lietuvos totoriai paliko ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje: kovodami už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę dalyvavo visuose karuose ir sukilimuose, reikšmingai prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo atkūrimo, istorijos ir kultūros, savo gyvenimą susiejo su Lietuva ir yra neatskiriama jos istorijos dalis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) totorių palikuonys gyvena trijose valstybėse: Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje, o jų tautiečiai Kryme, Tatarstane, Turkijoje. Susidomėjimas šia nedidele etnokonfesine bendruomene neslūgsta, todėl nepriklausomoje Lietuvoje užgimė tradicija rengti tarptautines konferencijas, skirtas Lietuvos totorių istorijos, kultūros, raštijos ir religijos tyrimams. Neatsitiktinai į Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metų minėjimo 2021 m. planus buvo įtraukta tarptautinė konferencija ir šios konferencijos medžiagos paskelbimas. 2021 m. rugsėjo 9–11 d. Vilniaus universitete surengta tarptautinė mokslinė konferencija „Totoriai Lietuvos istorijoje ir kultūroje XIV–XXI a.: naujausi tyrimai“ buvo tam tikras siekis pratęsti ankstesnius darbus, nagrinėti tiurkų tautos (totorių) transformaciją XX a. ir pristatyti bei aptarti naujus iššūkius, su kuriais ši tiurkų tauta galimai susidurs XXI a.

Nuo 2007 m. su nuolatiniais partneriais iš Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Turkų kalbos centro ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Kultūrinų bendrijų studijų centro bei Torunės Mikalojaus Koperniko Kitabistinių tyrimų centro rengiamos konferencijos, seminarai, parodos, videosiužetai, skirti Lietuvos totoriams. Tarptautinės konferencijos, skirtos 610-osioms, 615-osioms ir 620-osioms totorių įsikūrimo LDK metinėms, buvo organizuotos Vilniaus universitete 2007 m., 2013 m. ir 2017 m. Šių konferencijų pranešimų pagrindu parengti ir išleisti trys recenzuoti mokslinių straipsnių rinkiniai padėjo tvirtą pagrindą kryptingiems ir nuosekliems šios bendruomenės tyrimams¹. Jų autoriai – Baltarusijos,

1 Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicijoje: totoriai ir karaimai. Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. VI, sud. T. Bairašauskaitė, H. Kobeckaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008; Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje. Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. XI, sud. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; Tatarzy i Słowiańszczyzna. Litteraria Copernicana 1 (33), pod redakcją Joanny Kulwickiej-Kamińskiej, Czesława Łapicza i Galiny Miškinienė, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2020.

Bulgarijos, Ispanijos, Izraelio, Lenkijos, Lietuvos, Tatarstano, Turkijos, Ukrainos ir Vengrijos mokslininkai, kuriems LDK tautinė mažuma – totoriai jau yra tapusi studijų objektu, padedančiu naujai vertinti LDK integralumo ir įvairių etninių mažumų kultūros gyvavimo valstybėje problemas. Vienas geriausių tokių studijų pavyzdžių – 2014 m. Torunės Mikalojaus Koperniko universitete įsteigtas Kitabistinių tyrimų centras (centro vadovė prof. habil. dr. Joanna Kulwicka-Kamińska), subūręs tarptautinę mokslininkų komandą, įgyvendino tyrimų projektą, finansuotą iš Nacionalinės humanitarinių mokslų plėtros Lenkijoje programos lėšų (*Narodowy Program Rozwoju Humanistyk Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego*, 11 H 16031984; 2017–2022). Šio bendradarbiavimo rezultatas – trijų tomų leidinys „Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. XVI-wieczny przekład Koranu na język Polski“ (2022).

Prie Lietuvos totorių istorijos, kultūros, religijos, raštijos, integracijos ir asimiliacijos, istorinės diasporos padėties klausimų ir problemų atskleidimo prisidėjo ir 2021 m. rugsėjo 9–11 d. surengta tarptautinė mokslinė konferencija, kurią organizavo Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas ir Vilniaus apskrities totorių bendruomenė. Konferencijos partneriai buvo Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Kultūrinių bendrijų studijų centras ir Torunės Mikalojaus Koperniko Kitabistinių tyrimų centras.

Dalis konferencijos pranešimų, reprezentuojančių naujausius Lietuvos totorių temos tyrimų rezultatus, išaugo į straipsnius ir, suskirstyti į penkis teminius skyrius, buvo sudėti į šį rinkinį. Pirmajame skyriuje publikuojami straipsniai tradicine istorine tema: svarstoma apie LDK ir Krymo chanato pasienio stepių teritorijų tiurkų kilmės gyventojus, atkreiptas dėmesys į totorių, XV–XVI a. priėmusių krikščionybę, likimus – Glinskių, Džagoldajaus ir kitų totorių kilmės kunigaikščių ir bajorų giminių atvejai. Aptariama iki mūsų dienų išlikusio autentiško šaltinio „Alfurkan Tatarski“ (Wilno, 1616/17), teikiančio istorinės informacijos apie seniausią Lietuvos etnokonfesinę grupę (totorius), autorystės problema. Čia pat skaitytojas gali susipažinti su bandymais atlikti komparatyvistinį tyrimą, kuriame žengiami pirmi žingsniai LDK totorių ir Ispanijos moriskų Korano vertimų aprašymo link.

Antrasis skyrius, pavadintas „Kultūra ir tradicija“, aprėpia straipsnius, skirtus apeiginių tradicijų klostymuisi, praradus gimtąją kalbą. Gimtosios kalbos praradimas suponavo ir išskirtinės Lietuvos totorių rankraštinės tradicijos užgimimą XVI a. Rankraščiai, surašyti arabų, turkų, baltarusių ir lenkų kalbomis, bet arabiškais rašmenimis (kitabai, chamailai, tefsirai bei tedžvidai), tapo neatsiejama Lietuvos kultūros dalimi. Rankraščių kultūrinę vertę ir svarbą atspindi juose surinkti

tekstai, liudijantys vienos seniausių Rytų Europoje apsigyvenusių musulmonų bendruomenės vertybes ir prioritetus. Kai kuriuose rankraščiuose esanti folklorinė medžiaga sudarė kerėjimų, gydomųjų burtų ir apsaugančiųjų apeigų sistemą, kuri buvo populiari ne tik musulmonų bendruomenėje, bet ir tarp krikščionių bei judėjų. Straipsnis apie Lietuvos totorių ir Dobrudžos totorių tikėjimą palankiomis ir nepalankiomis dienomis, o kitame straipsnyje analizuojamas tekstas apie likimo spėjimą, pasitelkiant astrologinius horoskopus, praplečia ir papildo jau anksčiau žinomų tokio pobūdžio tekstų lobyną ir leidžia galvoti apie tokių tekstų tekstologinius tyrimus ateityje. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad XX a. dešimtame dešimtmetyje atkurta kultūrinė diplomatija tarp Turkijos ir Lietuvos turi didžiulę įtaką Lietuvos totorių tradicijoms ir bendrai visai jų kultūrai.

Trečiasis skyrius – autorių, kurie atskleidžia iškilų totorių nežinomus biografijų faktus, valda. Čia skaitytojas ras informacijos apie Krymo totoriaus Ismailo Gasprinskio pedagoginę ir švietėjišką veiklą, apie politinio veikėjo, mokslininko ir pirmojo Lietuvos totorių muftijaus Jokūbo Šinkevičiaus „trijų gyvenimų“ paslaptis. Taip pat yra straipsnis apie astronomą ir geodezininką Antoną Šahiną, kuris, tikėtina, buvo totorių kilmės.

Skyrius „Kalba ir literatūra“ siūlo arčiau susipažinti su Lietuvos totorių rankraščiuose esamų tekstų lingvistine analize. Turkų kalbos tyrinėtojams yra svarbūs turkų kalba perrašyti tekstai, randami Lietuvos totorių rankraščiuose. Vienas iš tokių tekstų – Miradž-name padavimas – pateikia daug vertingos medžiagos kalbininkams. Parašyti rusėnų ir lenkų kalbomis tekstai dažnai turi hibridinių bruožų. Vienu tokių tekstų pavyzdžiu galime laikyti XVIII a. rankraštinėje knygoje aptinkamą tekstą apie pranašo Muchamedo gimimą – Mavlid. Išsamiai aptarti tikriniai vardai, kurie bet kurio regiono toponimikoje yra informacijos apie svarbiausius to krašto tautos materialinės ir dvasinės kultūros istorijos etapus šaltinis, už kiekvieno geografinio pavadinimo slypi istorinė tikrovė. Sakralusis Vokės kraštovaizdis atsiveria totorių gyvenimo pasakojimų geografijoje.

Penktasis skyrius „Bendruomeninis gyvenimas ir amatai“, remiantis pateiktomis keleivių anketomis, susirinkimų protokolais, metrikomis ir kitais pirmą kartą skelbiamais šaltiniais, atskleidžia naujų LDK totorių migracijos į Jungtines Amerikos Valstijas faktų. Daug naujo sužinome apie kailių išdirbimą Raižiuose XX a., raštuotą Kazanės odą, kaip vieną iš seniausių tradicinių totorių amatų, taip pat apie tradicinius Volgos regiono totorių muzikos instrumentus, kuriais tam tikru laiku ir tam tikromis progomis tolimoje praeityje galėjo naudotis ir Lietuvos totoriai.

Straipsniai skelbiami originalo kalbomis (anglų, baltarusių, lietuvių, rusų ir turkų), pateikiamos santraukos anglų ir lietuvių kalbomis. Tokių straipsnių

publikavimo principą lėmė tarptautinis autorių kolektyvas ir suvokimas, kad taip straipsniai pasieks didesnę skaitytojų būrį.

Reikšdama nuoširdžiausią padėką Užsienyje gyvenančių turkų ir giminingų bendruomenių valdybai (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*) ir Vilniaus miesto savivaldybei už geranorišką paramą leidžiant šį straipsnių rinkinį, o Turkijos Respublikos ambasadai Lietuvos Respublikoje už tarpininkavimą, rengiant leidybos projektą, jo sudarytoja tikisi, kad ši publikacija skatins visuomenės ir mokslininkų domėjimąsi Lietuvos totorių istorijos ir kultūros raida, nes tokio pobūdžio leidiniai yra svarus įnašas į Lietuvos kultūrą.

Doc. dr. Galina Miškinienė